

УДК 37.013:331.54/.55(09)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/27.203436>**Ірина ГЕРАСИМОВА,***orcid.org/0000-0001-7000-7652**доктор педагогічних наук, доцент,**професор кафедри педагогіки і професійної освіти**Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського**(Вінниця, Україна) gerasimovair@gmail.com***Валентина ФРИЦЮК,***orcid.org/0000-0001-6133-2656**доктор педагогічних наук, професор,**професор кафедри педагогіки і професійної освіти**Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського**(Вінниця, Україна)*

СТАНОВЛЕННЯ ФЕНОМЕНА «ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ»

У статті розглядається становлення феномена «професійна мобільність», інтерес до якого значно зріс останніми роками. Поява досліджень різних його аспектів представниками філософських, соціологічних, економічних, психологічних та особливо педагогічних наук яскраво свідчить про це. Відзначається відсутність загальноприйнятого визначення поняття «професійна мобільність», що й зумовлює дослідження становлення означеного феномена, виявлення його особливостей і характерних ознак.

Здійснюється аналіз поняття «мобільність» як такого, що генерує поняття «соціальна мобільність» і «трудова мобільність» (економічна мобільність). Виділяються його інтерпретації та підходи до його розгляду як до процесу. Здійснено аналіз мобільності як особистісної якості.

Розглядається становлення проблеми соціальної мобільності із 60-х років ХХ ст. Визначено, що її спричинили ускладнення соціальних процесів на виробництві, відсутність економічного ефекту й проблема боротьби з плінністю кадрів, завдяки чому й зроблено висновок про необхідність систематичної перекваліфікації та свідомої орієнтації працівників на зміну занять.

Відзначаються тенденції соціального розвитку, які зумовлюють стан соціальної мобільності суспільства загалом. Акцентується увага на особистісних властивостях, якостях, які забезпечують прояв соціальної мобільності.

Розглядається категорія «трудова мобільність», відзначається термінологічне розмаїття означень цього феномена, особистісні якості, які забезпечують її прояв.

Аналізуються дослідження феномена професійної мобільності в 30-ті, 80-ті роки ХХ також і за кордоном. Відзначається можливість об'єднаного підходу (соціального й економічного) до його дослідження. Розглядаються чинники, які сприяють професійній мобільності.

Указується на те, що початок розгляду проблеми професійної мобільності в педагогіці починається в 70-ті роки ХХ ст. В Україні означена проблема починає досліджуватися з 2005 року. Її освітній аспект полягає у формуванні індивідуального рівня професійної мобільності з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності.

Робиться висновок про міждисциплінарність феномена «професійна мобільність». Стверджується необхідність урахування галузі діяльності під час визначення як поняття «професійна мобільність», так і його як характеристики особистості. Висувається припущення про малоімовірність появи єдиного загальноприйнятого визначення поняття «професійна мобільність».

Ключові слова: мобільність, соціальна мобільність, трудова мобільність, професійна мобільність.

Ірина GERASYMOVA,*orcid.org/0000-0001-7000-7652**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,**Professor of the Department of Pedagogy and Vocational Education**Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University**(Vinnitsia, Ukraine) gerasimovair@gmail.com***Valentina FRYTSIUK,***orcid.org/0000-0001-6133-2656**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,**Professor of the Department of Pedagogy and Vocational Education**Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University**(Vinnitsia, Ukraine)*

THE ESTABLISHMENT OF THE PHENOMENON OF “PROFESSIONAL MOBILITY”

The article discusses the emergence of the phenomenon of “professional mobility”, the interest to which has grown significantly recently. The emergence of studies of its various aspects by representatives of the philosophical, sociological, economic, psychological and especially pedagogical sciences clearly testifies this. There is not commonly accepted definition of the concept of “professional mobility”, which leads to the study of the formation of a particular phenomenon, the identification of its features and characteristics.

An analysis of the concept of “mobility” as such, generates the concepts of “social mobility” and “labor mobility” (economic mobility). Interpretations and approaches to its consideration as a process are distinguished and mobility as a personal quality is analyzed.

The development of the problem of social mobility is considered since the 60 th of the XX century. They were caused by the complication of social processes in production and the problem of combating member turnover. Lack of economic effect leads to the conclusion that there is a need for systematic retraining and conscious orientation of employees to the job alternation.

There are tendencies of social development that determine the state of social mobility of society as a whole. Personal characteristics, qualities that provide a manifestation of social mobility are emphasized.

The category of “labor mobility” is considered, the terminological variety of definitions of this phenomenon is noted. There are personal qualities that ensure its manifestation.

In 30 th and 80 th the research of the phenomenon of professional mobility is also analyzed abroad. The possibility of a unified approach (social and economic) is noted and factors that promote professional mobility are considered.

It is pointed out that the beginning of the consideration of the problem of professional mobility in pedagogy begins in the 1970s. In Ukraine, this problem begins to be investigated since 2005. Its educational aspect is to form an individual level of professional mobility, taking into account the specificity of future professional activity.

The inferences are made about the interdisciplinary nature of the phenomenon of “professional mobility”. The need to take into account the field of activity in defining both the concept of “professional mobility” and determining it as a characteristic of a person is affirmed. The assumption is made on the unlikely occurrence of a single commonly accepted definition of the concept of “professional mobility”.

Key words: mobility, social mobility, labor mobility, occupational mobility.

Постановка проблеми. Останніми роками значно зріс інтерес науковців як у нашій країні, так і за її межами до проблеми професійної мобільності. Ученими різних галузей наук виконуються дослідження різних її аспектів, зокрема у філософських науках захищено дві дисертаційні роботи – І. Удалова, В. Новіков; у соціологічних науках – шість починаючи з 1995 року; в економічних науках із 1998 року захищено чотири роботи; у психологічних науках дослідження розпочалися у 2007 році, нам вдалося знайти три з них. Проте найбільша активність щодо дослідження означеної проблеми спостерігається саме в педагогічних науках, де виконано з 2001 року більше ніж п'ятдесят п'ять дисертаційних досліджень (дані станом на 2016 рік). Проникнення проблеми формування професійної мобільності в площину педагогіки зумовлює необхідність досліджень різних її аспектів. Відсутність загальноприйнятого визначення поняття «професійна мобільність» зумовлює дослідження становлення означеного феномена, виявлення його особливостей і характерних ознак.

Аналіз досліджень. Соціальна важливість та актуальність проблеми формування професійної мобільності майбутніх фахівців привернула до неї увагу таких учених, як В. Воронкова, І. Дичківська, Є. Іванченко, З. Курлянд та ін., які досліджували загальні основи професійної мобільності. Педаго-

гічні аспекти формування професійної мобільності в процесі професійної підготовки висвітлено в наукових розвідках Л. Амірової, В. Бордовського, Л. Горюнової, Б. Ігошева, Ю. Калиновського, С. Капліної, Л. Меркулової, Л. Сушенцевої, І. Хом'юк та ін.

Мета статті – на підставі аналізу наукової літератури з означеної теми дослідити становлення феномена «професійна мобільність», яке має теоретичну та практичну важливість для вирішення проблеми формування професійної мобільності майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Аналіз феномена «професійна мобільність» зумовлює увагу до родового поняття «мобільність», яке генерує поняття «соціальна мобільність» і «трудова мобільність», що переважно використовуються в соціологічних та економічних науках. Саме із цими науковими галузями пов'язана поява самого терміна.

Можна виділити такі інтерпретації поняття «мобільність».

1. Мобільність як процес: у контексті поняття «рух», який може розумітися буквально як фізичний рух стимулу, об'єкта, організму чи метафорично – як рух через сфери, які можуть бути соціальними, професійними чи пізнавальними.

Мобільність розглядається:

– у контексті змін різного характеру – здатність до швидкої зміни стану, статусу чи місця в

соціальному чи професійному середовищі, здатність (готовність) трудових ресурсів (працівників) до змін свого становища в системі зайнятості;

- у контексті пошуку форм діяльності – уміння знаходити потрібні форми діяльності, трактується як міра розлогості професійного «поля» діяльності працівника й стійкості (узагальненості) способів здійснення технологічних операцій;

- як перехід з одних громадських груп до інших;

- як вияв реакції людини на різні зміни, що відбуваються в зовнішньому й внутрішньому середовищі;

- як здатність особистості організувати процес зміни життєвого шляху.

2. Мобільність як особистісна якість:

- у контексті орієнтації в ситуації – уміння, здатність швидко орієнтуватися в ситуації, уміння швидкої перебудови й корегування своїх дій у конкретних ситуаціях, потреба, готовність і здатність змінити ситуацію, здатність до швидкої, оперативної перебудови в нових умовах;

- у контексті адаптації – засіб адаптації робочої сили, яка підвищує її конкурентоспроможність; механізм, що дає особистості змогу адаптуватися в умовах швидких соціальних змін;

- як особистісна чи суб'єктивна готовність до зміни професійної діяльності, зв'язок із рівнем підготовки, кваліфікацією, набутою людиною в процесі професійної освіти.

Щодо професійної мобільності, то вона досить часто розглядається як форма соціальної мобільності, її складник.

Зазначимо, що активні дослідження соціальної мобільності починаються з 60-х років ХХ ст. у зв'язку зі складними соціальними процесами на виробництві, що супроводжуються плинністю кадрів. Означені процеси відображаються на загальному механізмі функціонування й розвитку суспільства, що й зумовило відображення проблеми соціальної мобільності в працях таких учених, як Н. Аітов, Р. Бенедікс, П. Бло, О. Данкен, Е. Джексон, Г. Зборовський, М. Комаров, Г. Крокет, С. Ліпсет, В. Луніка, Г. Орлов, Г. Осіпов, М. Руткевич, Е. Саар, П. Сорокін, М. Тітма, Б. Урланіс, С. Фролов та ін.

У 70-ті роки ХХ ст. з'являються дослідження як соціальної мобільності, так і різних аспектів управління нею (Ф. Філіппов, В. Шубкін, Т. Заславська).

Необхідно зазначити, що тривалий час у соціології мобільності основна увага приділялася боротьбі з плинністю кадрів. Зокрема, прагнення закріпити працівників на підприємстві в умовах науково-технічного прогресу не давало суттєвого

економічного ефекту. Це спонукало необхідність систематичної перекваліфікації та свідомої орієнтації працівників на зміну занять.

На початку ХХІ ст. питання соціальної мобільності розглядають провідні зарубіжні вчені – Е. Гіденс, П. Бурдьє, М. Граповеттер.

Із цього часу соціальна мобільність розглядається як будь-який перехід індивіда чи соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено чи модифіковано людською діяльністю, з однієї позиції в іншу, соціальні переміщення, рух між різними соціоекономічними позиціями, зміни соціальних ролей. Переважно в такому контексті тлумачиться поняття «соціальна мобільність» і сучасними вченими.

Характерною особливістю сучасного стану соціальної мобільності є її залежність від таких тенденцій, як чинне законодавство, що полегшує зміну місця праці та проживання людей; зниження ролі держави на ринку праці, розвиток різних форм власності, підприємницької діяльності; зростання преференції таких професій і видів діяльності, як менеджери, бізнесмени тощо; невідповідність попиту на престижні професії (юриспруденція, економіка, менеджмент тощо) і реальних потреб ринку праці; трансформація професійних уподобань і ціннісних орієнтацій у процесі навчання студентів (Коваліско, 1999; Новиков, 2005).

Можемо простежити як проявляється соціальна мобільність на прикладі наукової сфери, де вона включає просування кар'єрними сходами, перехід від одного наукового напрямку до іншого, однієї наукової галузі в іншу, з одного інституту в інший, територіальні переміщення, вихід із науки (Ерхіна, 2008: 284).

Такі особливості соціальної мобільності зумовлюють розгляд її особистісного рівня, який розглядається як феномен, що характеризує рухливість мотиваційного поля, внутрішній стан особистості, що аналізується як соціально складний процес (Горюнова, 2006).

Цілком закономірним є й виділення вченими (Горюнова, 2006; Калиновський, 2001; Коваліско, 1999; Рижаков, 1999) особистісних властивостей, якостей, що забезпечують прояв соціальної мобільності: особливості інтелектуальної та вольової сфер, розвиток свідомості особистості; комунікабельність особистості, як-от: здатність швидко й адекватно модифікувати свою діяльність у нових обставинах, можливість оперативно встановлювати особистісні, культурні й ділові контакти в мікро- та макросередовищі; здатність і готовність індивідів чи соціальних об'єктів до зміни соціальної позиції; уміння знаходити адекватні способи

розв'язання неочікуваних проблем і виконання нестандартних завдань; здатність особистості адаптуватися й перетворювати соціальне середовище; спрямованість, легко і швидко опановувати нові реалії в різних сферах життєдіяльності; проявляти соціальну компетентність.

Професійна мобільність активно розглядається й у межах трудової мобільності, попри те що співвідношення трудової й соціальної мобільності є однозначно невизначеним. Так, трудова мобільність розглядається як форма соціальної, разом із тим соціальна розглядається як вид мобільності робочої сили, а професійна мобільність – як її форма, розглядається як елемент трудової мобільності.

У процесі аналізу категорії «трудова мобільність» необхідно відзначити її широке використання в роботах з економіки праці. До того ж у більшості випадків поняття «мобільність робочої сили» і «трудова мобільність» є синонімами.

Учені, зокрема Н. Белікова (Белікова, 2011), Н. Тілікіна (Тілікіна, 2008), підкреслюють, що трудова мобільність зумовлюється суто економічними причинами й передбачає процес переміщення робочої сили з конкретною метою працевлаштування на певний строк, тому є більш вузьким, ніж мобільність робочої сили. Разом із тим у наукових текстах відзначається термінологічне розмаїття визначень переміщень робочої сили та використання таких термінів, як «мобільність трудових ресурсів», «трудова мобільність», «мобільність робочої сили», «мобільність працівників». Вони ототожнюються з плинністю кадрів, їх звільненням, зміною професії чи сфери зайнятості або зі змінами загалом: тобто не тільки зі зміною робочого місця, а й зі змінами якісної характеристики працівника. У деяких роботах термін «мобільність» підміняється терміном «міграція», яка має три аспекти – територіальний, галузевий і професійний.

Маємо підкреслити, що особистісні якості та властивості, що забезпечують трудову мобільність, досліджено значно менше, ніж соціальну мобільність. Проте на підставі робіт Й. Звонар (Звонар, 2012), В. Кривошей (Кривошей, 2010) можна виділити такі з них, як здатність швидко адаптуватися; підприємницька активність – здатність і готовність до самостійної зайнятості.

На нашу думку, це свідчить про те, що індивідуальний рівень трудової мобільності, його характеристика й особистісні особливості не входять до кола безпосередніх наукових інтересів представників економічних знань, оскільки переважно в дослідженнях знаходить місце аналіз зовнішньої зумовленості трудової мобільності.

З 30-х років ХХ ст. дослідження професійної мобільності здійснюються в контексті соціальної мобільності, її вивчення передусім пов'язано з розвитком соціології, у царині якої й відбулися перші дослідження.

З 80-х років ХХ ст. дослідження феномена професійної мобільності за кордоном здійснюються регулярно. Численні дослідження із цього часу присвячуються соціокультурним аспектам феномена професійної мобільності, а також установкам, мотивам, цінностям особистості. Так, європейські дослідники професійної мобільності продемонстрували можливості міждисциплінарного підходу, об'єднавши соціологічний та економічний підходи. З'ясовано, що політика держави на ринку праці є визначальним фактором професійної мобільності, а невідповідність умов праці новим соціальним нормам призводить до посилення професійної мобільності серед молоді, що є свідченням її соціально-історичної змінності та зовнішньої зумовленості.

До чинників, які сприяють професійній мобільності, належить освіта, кваліфікація, професійні навички, досвід професійної діяльності, особистісний потенціал особистості, що включає здатність до неперервного навчання й перенавчання, підвищення кваліфікації відповідно до потреб ринку праці, професійного самовдосконалення (Звонар, 2012).

Висновки. Отже, проблема професійної мобільності в педагогіці є відображенням соціально-економічних процесів, що відбуваються на цьому етапі розвитку суспільства загалом та України зокрема.

Здійснений аналіз становлення феномена «професійна мобільність» засвідчує його міждисциплінарність; окреслює виділення особливостей формування професійної мобільності в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців, що мають урахувати галузь майбутньої професійної діяльності; засвідчує, що професійна мобільність забезпечує можливість працівників змінити становище в системі праці, розширити професійне «поле», гнучко реагувати на техніко-технологічні зміни в певній галузі виробництва, що є запорукою їхньої конкурентоздатності й успішності на ринку праці.

Попри загальний підхід до поняття «мобільність», поняття «професійна мобільність» має відображати особливості галузі, стосовно якої воно визначається. Відповідно, галузі професійної діяльності впливатимуть на визначення поняття «професійна мобільність» як характеристики особистості. Тому розроблення єдиного, загальноприйнятого визначення поняття «професійна мобільність» є малоімовірним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беликова Н. В. Социально-экономические аспекты мобильности рабочей силы в трансформирующейся экономике: (на материалах Кыргызской Республики) : автореф. дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.01. Бишкек, 2011. 27 с.
2. Горюнова Л. В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования России : дисс. ... докт. пед. наук : 13.00.08. Ростов-на-Дону, 2006. 427 с.
3. Ерохина К. С. Социальная мобильность ученых и проблема ее государственного регулирования. *Социологические исследования*. 2008. № 9. С. 85–93.
4. Звонар Й. П. Вплив трудової мобільності населення на конкурентоспроможність соціально-трудового потенціалу. *Інноваційна економіка*. 2012. № 7. С. 182–186.
5. Калиновский Ю. И. Развитие социально-профессиональной мобильности андрагога в контексте социокультурной образовательной политики региона : дисс. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Санкт-Петербург, 2001. 470 с.
6. Коваліско Н. В. Трудова мобільність регіонального ринку праці : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.07. Львів, 1999. с. 400.
7. Кривошей В. В. Трудова мобільність: особливості розвитку на українському ринку праці. *Вісн. Донецького університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Серія «Гуманітарні науки»*. 2010. № 3. С. 38–42.
8. Новиков С. Н. Социальная мобильность выпускников вузов в условиях модернизации российского общества : дисс. ... канд. социолог. наук : 22.00.04. Ставрополь, 2005. 157 с.
9. Рыжаков М. В. Ключевые компетентности в стандарте: возможности реализации. *Стандарты и мониторинг качества образования*. 1999. № 4. С. 20–23.
10. Тілікіна Н. В. Концептуальні підходи до дослідження мобільності робочої сили. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 11. С. 185–193.

REFERENCES

1. Belikova, N.V. (2011). *Sotsialno-ekonomicheskie aspekty mobilnosti rabochei sily v transformiruiusheisia ekonomike: (na materialakh Kyrgyzskoi Respubliki)* [Socio-economic aspects of labor mobility in a transforming economy: (on materials of the Kyrgyz Republic)]: Extended abstract of candidate's thesis. Bishkek [in Russian].
2. Goryunova, L.V. (2006). *Professionalnaia mobilnost spetsialista kak problema razvivaiushchegosia obrazovaniia v Rossii* [Professional mobility of the specialist as a problem of the developing education of Russia: Doctor's thesis. Rostov-on-Don [in Russian].
3. Erokhina, K.S. (2008). *Sotsyalnaia mobilnost uchenykh I problema ee gosydarstvennogo regulirovaniia* [Social mobility of scientists and the problem of its state regulation. Sociologist. research.]. *Sotsologicheskie issledovaniia-Case studies*, 9, 85–93 [in Russian].
4. Zvonar, J.P. (2012). *Vplyv trydovoi mobilnosti naselennia na konkurentospromozhnist sochialno-trudovogo potntsiалу* [Influence of labor mobility of the population on the competitiveness of social and labor potential]. *Innovatsiyna ekonomika-Innovative economy*, 7, 182–186 [in Ukraine].
5. Kalinovskii, Yu.I. (2001). *Razvitie sotsyalno-professionalnoi mobilnosti andragoga v kontekste sochiokulturnoi obrazovatelnoi politiki regiona* [The development of social and professional mobility of andragog in the context of the socio-cultural educational policy of the region]: Extended abstract of Doctor's thesis. St. Petersburg [in Russian].
6. Kovalisko, N.V. (1999) *Trudovaia mobilnost regionalnogo rynku pratsi* [Labor mobility of the regional labor market]: Candidate's thesis. Lviv [in Ukraine].
7. Krivoshey, V.V. (2010). *Trudova mobilnist: osoblyvosti rozvytky na ukrainskomu rynku pratsi* [Labor mobility: development features in the Ukrainian labor market]. *Visnyk Donetskoho natsyonalnogo universytetu ekonomiky i torhivli im. M. Tugan-Baranovskoho. Seriya : Humanitarni nauky - Bulletin of Donetsk National University of Economics and Trade. M. Tugan-Baranovsky. Series: Humanities*, 3, 38–42 [in Ukraine].
8. Novikov, S.N. *Sotsialnaia mobilnost vypusknikov vuzov v yslviiakh modernizatsii rossiiskoho obshchestva* [Social mobility of university graduates in the conditions of modernization of Russian society]: Candidate's thesis. Stavropol [in Russian].
9. Ryzhakov, M.V. (1999) *Kliucheveye kompetentnosti v standarte cozmozhnosti realizatsii* [Key competencies in the standard: implementation options]. *Standarty I monitirinh kachestva obrazovaniia-Standards and monitoring the quality of education*. 4, 20–23 [in Russian].
10. Tilikina, N.V. *Kontseptualni pidkhody do doslidzhennia mobilnosti robochoi syly* [Conceptual approaches to the study of labor mobility]. *Aktualni problem ekonomiki-Aktual'ni problemy ekonomiky*. 11, 185–193 [in Ukraine].